

Prof. dr hab. Halina Taborska
Polski Uniwersytet Na Obczyźnie, Londyn, Wielka Brytania

Pacyfikowane wsie Europy – Lidice¹

10 czerwca 1942 r. śmierć poniosła czeska wieś Lidice.

Wstęp

Spośród tysięcy wiosek całkowicie zniszczonych poprzez niemieckie akcje pacyfikacyjne w latach drugiej wojny światowej 1939–1945, kilkanaście uznanych zostało za ikoniczne miejsca martyrologii i upamiętniania pomordowanej ludności wiejskiej Europy. Należy do nich czeska miejscowość Lidice, o której losie świat dowiedział się już w roku 1942, a poszukiwaniem zaginionych lidickich dzieci zajmowało się od chwili ukończenia wojny wiele instytucji i osób.

Poniższy artykuł przedstawia skrótowo przebieg pacyfikacji, a poświęcony jest w głównej mierze historii tworzenia się, rozwoju i dzisiejszego funkcjonowania Miejsca Pamięci Lidice, w szczególności roli sztuki, jaką odwiedzaający napotka w lidickiej przestrzeni otwartej. Sam przebieg zniszczenia wioski i wymordowania mieszkańców został dobrze udokumentowany i zapisany w piśmiennictwie oraz na licznych stronach internetowych, natomiast nie ma w polskiej literaturze przedmiotu systematycznej prezentacji i analizy sztuki publicznej na jej dawnych terenach. Celem pracy jest usunięcie, choćby częściowe, tego braku.

Przebieg wydarzeń

W dniu 9 czerwca o godzinie 19.45 sekretarz stanu protektora Czech i Moraw, SS-Obergruppenführer Karl Hermann Frank przesłał z Berlina do Pragi depezę nakazującą dowódcy policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa Herstowi Böhme niezwłocznie wykonać nastę-

---

¹ Artykuł stanowi część pracy poświęconej wioskom Europy spacyfikowanym w czasach drugiej wojny światowej. Powstał w ramach rozległego projektu badawczego, realizowanego we współpracy z dr. Marianem Turskim, a jego tematem są rozmaite formy upamiętniania w przestrzeni publicznej cywilnych ofiar hitlerowskich Niemiec w latach 1939–1945.

pujące zarządzenie, dotyczące miejscowości Lidice: „1. Wszystkich dorosłych mężczyzn rozstrzelać. 2. Wszystkie kobiety przetransportować do obozów koncentracyjnych. 3. Wybrać dzieci, które można poddać germanizacji, i przekazać je rodzinom SS w Rzeszy. Resztę dzieci wychować w inny sposób. 4. Wieś spalić i zrównać z ziemią (...)”². Lidice, zgodnie z wolą i osobistym rozkazem Hitlera, jaki otrzymał od Führera tego dnia K. H. Frank, miały zostać zgładzone. Należy dodać, że Frank, żądny władzy i kreujący własny wizerunek człowieka szybkiego w decyzjach i bezwzględnego w działaniu, sam przedstawił Hitlerowi propozycję pacyfikacji Lidic, a potem osobiście nadzorował jej przebieg³.

Bezpośrednim powodem niemieckiej akcji eksterminacyjnej, w ramach której zniszczone zostały Lidice, był zamach na Reinharda Heydricha, szefa Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy w latach 1939–1942, który w latach 1941–1942 sprawował funkcję protektora Czech i Moraw⁴. Dokonał go czeski ruch oporu w dniu 27 maja 1942 r., Heydrich zmarł 4 czerwca z powodu odniesionych ran, a jego uroczysty państwowy pogrzeb w Berlinie odbył się w dniu 9 czerwca. W tym samym dniu zapadł wyrok na Lidice. Morderczy terror miał zastraszyć czechosłowackie społeczeństwo i sparaliżować wolę wszelkich aktów oporu.

Późnym wieczorem 9 czerwca Lidice otoczyły jednostki SS i niemieckiej policji, nikomu nie wolno było oddalić się ze wsi. Wójtka zmuszono do wydania wszystkich dokumentów gminy i kosztowności. Mieszkańców po północy wyprowadzono z domów. Mężczyzn w wieku powyżej 15 lat zgromadzono w piwnicy i oborze gospodarstwa Horáka. Wszystkie wartościowe rzeczy, w tym konie, bydło, maszyny rolnicze zostały zagrabione i wywiezione do pobliskiego Buštěhradu⁵. Rano 10

---

² Ivan Ciganek, LIDICE, Agencja Prasowa Orbis, Praga 1982, s. 10.

³ K. H. Frank, sądzony w Pradze w marcu i kwietniu 1946 za zbrodnie wojenne i zagładę Lidic, skazany został na karę śmierci przez powieszenie. Wyrok wykonano w dniu 22 maja 1946 r., na podwórku praskiego więzienia Pankrác.

⁴ „24 września 1941 roku Heydrich został mianowany przez Adolfa Hitlera protektorem Czech i Moraw, aby pogłębić eksploatację gospodarczą tego kraju – w szczególności sektora zbrojeniowego – oraz poskromić odradzający się w Czechach ruch oporu. Wprowadził stan wojenny i drastyczne środki terroru, takie jak rozstrzeliwania, wysiedlenia, przymusowa rekrutacja robotników i propaganda. Dążył także do nasilenia germanizacji narodu czeskiego. Pozostał jednocześnie kierownikiem Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy.” http://pl.wikipedia.org/wiki/Reinhard_Heydrich

⁵ Krótki opis zagłady Lidic znaleźć można na licznych stronach internetowych, m.in.: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Lidice>

czerwca przyjechał K. H. Frank, aby nadzorować likwidację wsi. Kobiety z dziećmi najpierw zamknięto w miejscowej szkole, później przewieziono do sali gimnastycznej gimnazjum w Kladnie⁶.

Przebieg wydarzeń znany jest z opowieści i zeznań kobiet, które przeżyły wojnę:

Po całodziennej pracy wszyscy zmęczeni, przygotowaliśmy się do odpoczynku. Ale o dziewiątej wieczorem rozpoczęło się wszystko. Do wsi wjechały ciężarówki pełne żołnierzy, powietrze zadrgało hukami motorów i beczelnymi, pewnymi siebie wrzaskami faszystowskich żołdaków. Za chwilę we wsi było pełno Niemców. Po północy zaczęto wyprowadzać ludzi z domów. Kobiety i dzieci wyprowadzono do szkoły, mężczyźni do posiadłości Horáka. Trudno było patrzeć na kobiety, które stały zrozpaczone z węzłkami w rękach albo starały się uciszyć rozspane dzieci. We wszystkich oczach malowało się jedno pytanie: Co z nami zrobisz? Faszyci już wcześniej podjęli decyzję. Wczesnym rankiem załadowali nas na ciężarówki, które odwiozły nas do kladenskiego gimnazjum realnego. Jak trudno było opuszczać swój dom! Wszystkie okna były otwarte i chociaż obowiązywał surowy nakaz zaciemniania, wszędzie płonęło światło. Przed domami leżały powyrzucane najróżniejsze przedmioty. Maszyny do szycia, radioodbiorniki, rowery, na oknach były przygotowane ubrania, jedzenie (...) Na placu posiadłości Horáka stali nasi mężczyźni. Tam widziałyśmy ich po raz ostatni⁷.

Po odjeździe ciężarówek z kobietami i dziećmi, ściany stodoły koło gospodarstwa Horáka obłożono materacami i siennikami, aby na-

---

⁶ Dalszy los kobiet został dobrze udokumentowany – bezpośrednio po pacyfikacji 184 z nich przewieziono do obozu koncentracyjnego w Ravensbrück, nieco później deportowano tam kolejnych 12 kobiet z Lidic. 83 kobiety zginęły w obozach, część przeżyła i powróciwszy do kraju rozpoczęła dramatyczne poszukiwania swych zaginionych dzieci, a sprawa „dzieci z Lidic” nabrała światowego rozgłosu. Wiadomo było, że po przebadaniu w Kladnie „z rasowego punktu widzenia” troje z nich wysłano do rodzin niemieckich, a siedmioro (poniżej jednego roku życia) umieszczonych zostało w niemieckim sierocińcu w Pradze. 88 dzieci deportowanych zostało do Łodzi – było to ostatnie, udokumentowane miejsce ich pobytu. Potem ślad się urwał i przez czas długi czas – mimo wysiłków rodzin, a także wielu ludzi i instytucji – poszukiwania, które miały światowy rezonans, nie przynosiły wiarygodnego rezultatu. Dziś uważa się, że 81 dzieci, przewieziono w dniu 2 lipca do niemieckiego obozu natychmiastowej zagłady w Kulmhof (polska nazwa miejscowości: Chełmno nad Nerem), gdzie zaraz po przybyciu uśmiercone zostały gazem. 17 dzieci z Lidic udało się odnaleźć i połączyć z rodzinami.

⁷ Ivan Ciganek, LIDICE, s. 26.

boje nie odbijały się rykoszetem od ściany. Przygotowano pluton egzekucyjny, mężczyzn podprowadzano grupkami (z początku pięcioosobowymi, później dziesięcioosobowymi) i rozstrzelano; najstarszy zabity miał 84 lata a najmłodszy lat niespełna 15. Zgładzone zostały 173 osoby.

Wedle zeznań gestapowca Bürgera każdego zabijano trzema strzałami:

(...) po tej salwie podoficer, który stał obok dowodzącego oficera, podchodził do zabitych i każdemu z nich strzelił jeszcze raz z pistoletu w głowę.

Trupy pozostawiono tak, jak osunęły się na ziemię. Kolejni mężczyźni, którzy przychodzili pod tę ścianę śmierci, musieli stanąć przed nimi. Pluton egzekucyjny cofał się o krok i wszystko powtarzało się od nowa. Nikomu nie krępowano rąk, nikomu nie zawiązywano oczu⁸.

Po zakończeniu wojny w zeznaniu przed sądem naczelnik kladenskigo gestapo Harald Wiesmann stwierdził, że wyroku im nie odczytano, zostali rozstrzelani bez uzasadnienia egzekucji.

Ciała pomordowanych pogrzebano na miejscu, w masowym grobie. Wszystkie budynki, łącznie ze szkołą, kościołem i plebanią polano benzyną i spalono. W następnych tygodniach i miesiącach resztki budynków wysadzane zostały w powietrze, wiejski cmentarz zniszczono, drzewa zrąbano, a staw zasypano gruzami. Przesunięto nawet koryto potoku, aby nic nie zostało na swoim dawnym miejscu. Obszar zniszczonych Lidic miał leżeć odłogiem, a nazwa wsi zniknąć z mapy Europy.

Z ostatecznego podsumowania strat ludzkich wynika, że w rezultacie pacyfikacji i następujących po niej aresztowaniach i egzekucji mieszkańców Lidic, którzy uniknęli śmierci w dniu pacyfikacji, zginęło 340 mieszkańców wioski – 192 mężczyzn, 60 kobiet oraz 88 dzieci.

Kalendarium nowego życia Lidic rozpoczęło się trzy lata później. W czerwcu 1945 żołnierze radzieccy ustawili pomnik na zbiorowej mogile lidickich mężczyzn z napisem w języku rosyjskim i czeskim: „Mieszkańcom Lidic, ofiarom niemieckich, faszystowskich okupantów od żołnierzy Armii Czerwonej, sierżantów i oficerów jednostki bohatera Związku Radzieckiego pułkownika Pankowa”. Nadchodziło panowanie innej, narzuconej ideologii i czas nowej władzy, która postanowiła być dla Lidic łaskawa. 10 lipca 1945 roku, w czasie pierwszej uroczystości

---

⁸ J.w.

państwowej upamiętniającej ofiary pacyfikacji, minister spraw wewnętrznych Václav Nosek ogłosił rządową decyzję o budowie nowych Lidic: „(...) rząd Republiki Czechosłowackiej na swym posiedzeniu w dniu 6 czerwca roku 1945 uroczyście podjął ustawę o wybudowaniu nowych Lidic. Jako minister spraw wewnętrznych oświadczam, że w wyzwolonej republice Lidice będą istniały w tym miejscu, gdzie poprzednio i z historyczną czeską nazwą”⁹.

Kamień węgielny dla nowej wioski położony został dwa lata później, w maju 1947 roku na terenach zniszczonych Lidic powoli powstawało miejsce narodowej pamięci. Z oddali jego znakiem rozpoznawczym stała się oktagonalna, betonowa glorieta, wsparta na ośmiu kolumnach. Otwarta ku niebu, stoi na wzniesieniu, wyznaczając oś widokową na rozległy teren wioski, której nie ma. Przylegają do niej arkadowe galerie z serią płaskorzeźb, przedstawiających ostatnie godziny życia Lidic.

Z biegiem lat ogniskową w procesie upamiętniania stało się Lidické Muzeum, któremu kształt architektoniczny nadał w 1962 r. znany czeski architekt František Marek (1899–1971), będący również projektantem gloriety i rozwiązań parkowo-przestrzennych dla całego terenu. Budynek i jego szare betonowe wnętrze, odnowione i rozbudowane w 2005 r., zawierają od roku 2006 multimedialną ekspozycję stałą, zatytułowaną „I ci niewinni byli winni”. Stanowi ona dla odwiedzających Lidice rzetelne i poruszające źródło wiedzy o losie wsi i jej mieszkańców w szerszym kontekście drugiej wojny światowej.

Sztuka publiczna w Lidicach

Sztuka upamiętniająca w otwartej przestrzeni Lidic to przede wszystkim *Pomnik dzieci ofiar wojny*. Jego twórczyni, profesor Marie Uchytílová (1924–1989), rzeźbiarka i medalierka, twórczyni monet i medali poświęconych również lidickim dzieciom, postanowiła w 1969 stworzyć monument z brązu uformowany z ich podobizn, a jednocześnie dedykować go wszystkim dzieciom – ofiarom wojny.

W ciągu dwóch dekad – lat 70. i 80. powstały w pracowni Uchytílovéj 82 gipsowe rzeźby, nieco ponad naturalnej wielkości. Pracę nad nimi artystka ukończyła w marcu 1989 roku, a w tym samym roku, 16

---

⁹ Ivan Ciganek, LIDICE, Agencja Prasowa Orbis, Praga 1982, s. 49.

Fot. 1. Marie Uchytlova, *Pomnik dzieci ofiar wojny*

listopada, zmarła niespodziewanie na atak serca. Jej dzieło kontynuował mąż, Jiří Vaclav Hampl (ur. 1929), który czuwał nad wykonaniem rzeźb w brązie i nadzorował kolejne instalacje dziecięcych figur¹⁰. Z racji braku funduszy realizowane były stopniowo, a pierwsze trzy postacie odlane zostały z własnych oszczędności artystki. Z czasem napływające wciąż donacje od instytucji i osób prywatnych umożliwiły pełną realizację projektu. Ostatnich siedem rzeźb ustawionych zostało 7 czerwca 2000 r. razem z umieszczoną przy monumencie tablicą z brązu informującą, że rzeźby powstały w latach 1969–1992, a odlane zostały w brązie w latach 1994–2000.

Uroczyste odsłonięcie ostatnich siedmiu rzeźb *Pomnika dzieci ofiar wojny* odbyło się 10 czerwca 2000 r., w 58 rocznicę lidickiej tragedii i od tego momentu historię powstawania monumentu uznać można za zakończoną. Wizerunki czterdziestu dwóch dziewczynek i czterdziestu chłopców – zamordowanych na obcej ziemi – stoją na lidickiej łące, zwrócone w stronę spalonych zagród, gdzie zginęli ich najbliżsi, krewni i sąsiedzi. Ciemne rzeźbiarskie figury, mocno osadzone na niskiej platformie z granitu, zastygłe w bezruchu, jednocześnie sugerują ruch poprzez gesty ramion i dłoni, mimikę twarzy, ustawienie nóg gotowych do kroku lub marszu. Stoją w widocznej z oddali zwartej grupie, jakby upozowane do zdjęcia. Ich ostatnia szkolna fotografia z 2 czerwca 1942 roku w znacznej mierze posłużyła artystce do odtworzenia ich podobizn. Przy bliższym oglądzie ten dziecięcy tłum ma też mniejsze grupki, a wyraz twarzy wyraża rozległą gamę uczuć – od zaciekawienia i oczeki-

¹⁰ Informacji udzielił mąż artystki J. V. Hampl w rozmowie przeprowadzonej w pracowni artysty.

Fot. 2. Stefan Bedřich, *Kobieta z dzieckiem*

wania po zagubienie, przerażenie i ból. 82 istoty ludzkie trwają w parkowym krajobrazie nieistniejących już od dziesięcioleci Lidic jak enigmatyczny dar pamięci wykreowany przez sztukę – zarazem realistyczny i nierealny. Przy pomniku odwiedzający zostawiają najrozmaitsze zabawki, książeczki, kartki, kwiaty – pamiątki i hołd dla dzieci, którym wojna odebrała dzieciństwo i życie.

Raz jeszcze postać dziecięcia pojawia się w rozległym krajobrazie Lidic przy zarysie fundamentów spalonej szkoły, oparta plecami o matkę, która zasłania twarz obiema dłońmi, jakby niezdolna do gestów obrony czy pocieszenia. Kobieta w długiej w ziemi sukni, z narzuconą na plecy chustą, zamarła w bezruchu; wtulona w nią dziewczynka, ramionami odchylonymi ku tyłowi przywarła do matczynej sukni. Na niskim kamiennym cokole wyryta została inskrypcja: 1942. Po szkole, w stronę której zwrócona jest rzeźba, pozostał tylko ślad odkopanych fundamentów, a stojąca przy nich tablica podaje jedynie krótką informację w trzech językach, czeskim, angielskim i niemieckim – Szkoła z roku 1713.

Twórca pomnika *Kobiety z dzieckiem* (1957), Stefan Bedřich (1896–1982), w historii sztuki zapisał się jako artysta zaangażowany w kubistyczny eksperyment na początku lat 20. Współtworzył czechosło-

Fot. 3. Karel Lidický, *Placząca kobieta*

wacką sztukę nowoczesną w dwudziestoleciu międzywojennym, ale w latach pięćdziesiątych stał się współtwórcą nurtu realizmu socjalistycznego.

W odległości kilkunastu metrów, przy wąskiej alejce stoi druga figura kobieca z włosami upiętymi w wysoki kok, w długiej, lekko falowanej sukni spływającej na postument. Zwrócona w stronę spalonego kościoła zakrywa twarz ramieniem w geście lęku i rozpacz. Nie ma już płomieni, zostało tylko na ziemi trochę cegieł i kamieni ułożonych w zarys budowli, a trójjęzyczna tablica informuje: Kościół św. Marcina gotycka budowla z barokową dobudową. Ksiądz Jozef Štemberka został rozstrzelany razem z mężczyznami Lidic 10.6.1942.

Twórcą statui o nazwie *Placząca kobieta* (1957), wykonanej z piaskowca w gamie jasnych i ciemnych szarości, był rzeźbiarz Karel Lidický (1900–1976), znany m.in. z monumentalnej grupy rzeźbiarskiej „Idealna rodzina socjalistyczna” na Witkowej Górze przy Narodowym Miejscu Pamięci w Pradze.

Ostatnia kobieta-żałobnica stoi niedaleko zbiorowej mogiły lidických mężczyzn, przy której wznosi się górujący nad okolicą modrzewiowy krzyż, zwieńczony koroną cierniową z kolczastego drutu. Twórcą tej statui, nazwanej *Lidická kobieta z różą* (około 1960), był wspomniany już Stefan Bedřich, który, podobnie jak Karel Lidický, stał się

Fot. 4. Stefan Bedřich, *Kobieta z różą*

znany profesorem i rzeźbiarzem akademickim, przyjmując postulaty ideologiczne i estetykę realizmu socjalistycznego. Jednym z komponentów tego stylu był również pseudoklasycyzm – *Kobieta z różą* ubrana jest w długą przylegającą do ciała suknię, upięte z tyłu głowy włosy spływają na plecy, stoi w kontrapoście, z lewą bosą stopą wysuniętą lekko ku przodowi. Drobne piersi rysują się wyraziście pod cienką tkaniną, spokojna twarz z przymkniętymi oczyma wyraża smutek raczej niż rozpacz czy przerażenie. Dramat został wyciszony, a rozkwitła róża, którą kobieta trzyma w opuszczonej wzdłuż ciała ręce, właśnie staje się kwiatem dominującym w krajobrazie i wizerunku Lidic.

Ogród Róż

We wczesnym okresie tworzenia lidického miejsca pamięci kluczową rolę odegrał „Ogród róż”. Inicjatywa wyszła od brytyjskiego lekarza i parlamentarzysty, doktora Barnetta Strossa (1899–1967), inicjatora ruchu, jaki narodził się już 6 września 1942 r. pod hasłem „Lidice będą żyć” („Lidice Shall Live”) w angielskim mieście Stoke-on-Trent,

gdzie dr Stross był podówczas burmistrzem¹¹. Nazwa ruchu stanowiła odpowiedź i negację rozkazu Hitlera „Lidice umrą” („Lidice Shall Die”). Rozpoczęto zbieranie funduszy na rzecz budowy nowych Lidic, a po wojnie przekazana została regionowi suma równa wartości dzisiejszego 1 miliona funtów. Stross odwiedził Lidice wielokrotnie, 21 czerwca 1957 r. uzyskał honorowe obywatelstwo Lidic („The Freedom of Lidice”), kilka lat wcześniej, w roku 1954, wystąpił z ideą „Ogród różanego przyjaźni i pokoju” oraz apelem o poparcie projektu, który, wedle jego słów, miał stać się „aromatycznym symbolem potrzeby wszystkich narodów, aby żyć razem w pokoju i przyjaźni”. I tak zrodził się różany ogród, stanowiący część terenów parkowych o powierzchni 3,5 hektara. 32 kraje z czterech kontynentów ofiarowały do lidickiego rozarium 29 tysięcy różanych krzewów¹². Otworzony dla odwiedzających w czerwcu 1955 r., starannie pielęgnowany i rozbudowywany stał się z czasem oazą naturalnego piękna, spokoju i kontemplacji dopóki późną jesienią 1989 roku nie przyszedł trudny dla niego okres jako miejsca związanego z obalonym reżimem komunistycznym. Subwencje rządowe zostały wstrzymane, a odpowiedzialność za utrzymanie terenów wraz z rozarium spoczęła na wiosce Lidice i władzach lokalnych, których budżet nie mógł unieść tego rodzaju zobowiązań.

Ogród Róż stopniowo zamierał i został zamknięty. Jego odnowa rozpoczęła się w roku 2001 po ustanowieniu przez czeskie Ministerstwo Kultury 30 grudnia 2000 roku organizacji charytatywnej działającej pod nazwą „Pamatnik Lidice” (Monument Lidice). Po intensywnych dwu-

---

¹¹ Barnett Stross, zapisany w ewidencji ludności jako obywatel brytyjski narodowości polskiej, urodził się 25 grudnia 1899 r. w rodzinie żydowskiej noszącej nazwisko Strasberg. Kiedy miał trzy lata, jego rodzice – ojciec Samuel i matka Cecylia, córka rabina – wraz z jedenaściorcem dzieci wyjechali do Leeds. Stross ukończył tam gimnazjum i odbył studia medyczne. Prowadził rozległą praktykę lekarską, lecząc bezpłatnie najbardziej potrzebujące rodziny, organizował też kampanie o odszkodowania dla robotników cierpiących na ciężkie choroby zawodowe. Socjalista, przez 20 lat był posłem Partii Pracy w brytyjskim Parlamencie. Szlachecki tytuł „Sir” otrzymał w roku 1964. Zmarł w Londynie w wieku 67 lat. en.wikipedia.org/wiki/Barnett_Stross; www.pitsnpots.co.uk/2010/08/sir-barnett-stross-lidice-must-be-recognised-stoke-trent/

¹² Kraje, które w latach 50. i 60. ofiarowały róże do Parku Pokoju i Przyjaźni w Lidicach to: Argentyna, Australia, Austria, Belgia, Brazylia, Bułgaria, Czechosłowacja, Chiny, Dania, Francja, Holandia, Izrael, Japonia, Kanada, Korea, Kuba, Luksemburg, Meksyk, Niemcy, Norwegia, Nowa Zelandia, Polska, Rumunia, Szwecja, Szwajcaria, Stany Zjednoczone, Węgry, Wielka Brytania, Związek Radziecki.

Fot. 5. Karel Hladík, *Pokój*

letnich pracach regeneracyjnych rozarium znów kwitnie, odbudowuje też swą sławę i popularność jako jeden z największych na świecie ogrodów róż¹³. Jest szeroko znanym przykładem sztuki ogrodnictwa opisywanym w publikacjach książkowych i na stronach internetowych. Sztuki plastyczne nie wchodzi na jego teren z wyjątkiem odrestaurowanej rzeźby *Pokój* z roku 1955. Zaprojektował ją dla niewielkiej fontanny ogrodowej Karel Hladík (1912–1967) w formie kompozycji figuralnej wykonanej z żółtawego piaskowca, która przedstawia dwoje bawiących się dzieci – chłopczyka karmiącego gołębia i dziewczynkę w chusteczce na głowie trzymającą za rękę lalkę. Jest dobrym przykładem idealizowanej scenki rodzajowej, wpisującej się w socrealistyczną tradycję rzeźb mających służyć „pokojowi na świecie” – nie zakłóca, ale też nie uświetnia urody różanego ogrodu.

---

¹³ Od roku 2005 w Ogrodzie Róż odbywać się mogą śluby. *Miejsce pamięci Lidice* oferuje zorganizowanie ceremonii zaślubin wraz z oprawą kwiatną i dźwiękową. Częścią uroczystości jest też zasadzenie krzewów różanych przez nowożeńców, którzy w ten sposób dołączają do donorów róż z całego świata, honorujących zgładzonych mieszkańców Lidic. Na pojawiający się czasem zarzut kupczenia narodowym miejscem pamięci można jedynie odpowiedzieć, że stopniowa komercjalizacja takich miejsc wydaje się równie nieunikniona, jak włączanie ich w politykę pamięci uprawianą przez partie polityczne czy rządy.

Galeria i Kolekcja Lidice

W roku 1967 w dwudziestą piątą rocznicę lidickiej tragedii dr Barnett Stross, który był też miłośnikiem sztuk i znanym kolekcjonerem sztuki współczesnej, po raz trzeci wystąpił ze światowym apelem na rzecz Lidic. Sir Barnett Stross (uszlachcony przez królową brytyjską w 1964 roku) zwraca się do artystów z prośbą, aby ofiarowali dzieła, które stanowiąc będą załączek galerii sztuki w Lidicach. Używa swych rozległych kontaktów artystycznych, aby pozyskać dla galerii prace wybitnych twórców ze wszystkich kontynentów, prosząc ich o gest solidarności dla Lidic. Apel nie zawierał żadnych propozycji co do tematyki, tworzyw i stylów artystycznych. Dzieła mogą w sposób widomy odnosić się do tragedii Lidic, nawiązywać do konfliktów wojennych w różnych stronach świata lub być wyrazem najbardziej osobistych przeżyć, wizji i niepokojów ich twórców. Temu właśnie wciąż bogacąca się kolekcja lidicka zawdzięcza różnorodność dzieł, reprezentujących niemal wszystkie nurty współczesnej sztuki – od abstrakcji po werystyczny realizm, od konceptualizmu i minimalizmu po nurt pop artu i postmodernistyczne instalacje.

W pierwszej fazie powstawania kolekcji znaczną rolę odegrali młodzi artyści niemieccy w późniejszych dekadach uznani za klasyków sztuki 20 wieku. Niemiecki kolekcjoner, kurator i właściciel berlińskiej galerii promującej artystów niemieckiej awangardy, René Block (ur. 1942) zorganizował jesienią 1967 roku wystawę „Hołd dla Lidic” („Hommage a Lidice”) i to jemu kolekcja lidicka zawdzięcza prace takich twórców, jak J. Beuys, S. Polke, G. Richter¹⁴.

Pamięć o Lidicach okazała się w berlińskim środowisku trwała – René Block w latach 90. ponownie zaapelował do artystów niemieckich o donacje dzieł, co zapewniło kolekcji napływ prac powstałych w końcu wieku 20¹⁵.

Dziś kolekcja zawiera 448 dzieł sztuki 337 artystów z 32 krajów, ale liczby te niewątpliwie będą rosnąć. Nie należy do terytorium omawianej tu sztuki publicznej upamiętniającej cywilne ofiary wojny w otwartej przestrzeni, została jednak odnotowana jako znakomity przy-

---

¹⁴ Oprócz wymienionych tu artystów niemieckich są to m.in. P. Blake, R. Gutusso, R. Opalka, L. Survage, E. Vedova, W. Vostell.

¹⁵ 31 artystów niemieckich przekazało wtedy swoje prace dla kolekcji, a wśród nich Dagmar Demming, Katharina Fritsch, Gert Fabritius, Jochen Gerz i Hermann Pitz.

kład aktywizacji i utrwalania pamięci ofiar w oparciu o sztuki plastyczne i kulturę artystyczną¹⁶.

ICEFA Lidice

Obok stałej Kolekcji Lidice, otwartej przez cały rok, pokazywane są w Lidicach – od maja do października – kolejne edycje międzynarodowej wystawy prac dzieci, napływających tu z całego świata.

Organizacja znana dziś pod nazwą Międzynarodowa Wystawa Sztuk Pięknych Dzieci (*The International Children's Exhibition of Fine Arts Lidice – ICEFA Lidice*) powstała w roku 1967, aby upamiętnić dzieci lidické zamordowane przez nazistów, a także wszystkie inne dzieci – ofiary wojen. Początkowo była wystawą o zasięgu narodowym, w 1973 stała się międzynarodowa i od tamtego czasu uczestniczyło w niej setki tysięcy dzieci z całego świata w wieku od 4 do 16 lat. Na doroczny konkurs ją poprzedzający wpływa około 20 000 prac przesyłanych z 50–60 krajów. W roku 2012, w 70. rocznicę pacyfikacji Lidic, odbyła się 40. wystawa, na poprzedzający ją konkurs nadeszły 26 064 prace, 1400 zwycięzców pozyskało sobie światowych odbiorców, a najlepsi uhonorowani zostali medalem „Róża Lidice”¹⁷. Wystawa w całości

---

¹⁶ Krótki, ale treściwy i przejrzysty opis Kolekcji Lidickéj w języku angielskim zawiera ilustrowana broszurka zatytułowana *Lidice Collection. The 20th and 21st Century Art*, wydana przez Lidice Memorial w listopadzie 2011 r. Autorkami są Hana Prixova Dworská i Luba Hédlová. Kolekcja dostępna jest dla zwiedzających od 2003 r. w budynku, który mieścił społeczne centrum nowych Lidic do późnych lat 80., a po gruntowanej renowacji stał się w nowym stuleciu siedzibą Kolekcji Lidice. Budynek zaprojektował wspomniany już architekt František Marek.

¹⁷ ICEFA Lidice jest konkursem dostępnym dla wszelkiego typu szkół, od przedszkoli po gimnazja, ale także dla centrów kultury, domów dziecka, organizacji społecznościowych. Mogą brać w nim udział również jednostki niezrzeszone. Rada konkursowa, składająca się z nauczycieli sztuki i artystów, wybiera na wystawę około 1400 prac z nadesłanych na konkurs. Ich autorzy otrzymują „honorowe wyróżnienie”, a najlepsi – medale „Róża Lidice”. Organizatorami wystaw w przebiegu ich czterdziestoletniej historii były różne czechosłowackie i czeskie instytucje – od 2004 r. głównym organizatorem jest Pomnik Lidice wspierany przez czeskie Ministerstwo Kultury, Ministerstwo Edukacji, Młodzieży i Sportów, Ministerstwo Spraw Zagranicznych oraz Czeską Komisję UNESCO. Na konkurs przyjmowane są prace w następujących kategoriach sztuk plastycznych: malarstwo, grafika, fotografia, ceramika i techniki mieszane (materiały: metal, ceramika, drzewo, szkło, tkaniny i papier).

lub fragmentarycznie podróżowała przez resztę roku: do Parlamentu Europejskiego w Brukseli, do angielskiej miejscowości Stoke-on-Trent, stolicy Łotwy – Rygi i litewskiego Wilna.

Dodajmy, że wieloaspektowa działalność „Monumentu Lidice” obejmuje także wydarzenia muzyczne i teatralne, sztafety, emisję medali i prezentacje pamiątkowych znaczków lidickich, publikacje, warsztaty oraz spotkania dzieci i młodzieży. Konkursy i wystawy sztuki dzieci afirmujące wspólnotę i kreatywność najmłodszych twórców z całego świata, a także pomnik pomordowanych lidickich dzieci dedykowany wszystkim dzieciom – ofiarom wojny, zapewnią zgładzonej wsi Lidice pamięć kolejnych pokoleń.

Pacification of European villages – Lidice

Summary

The article briefly presents an extermination action carried out by the Germans in the Czech village of Lidice on 9th June 1943. The action was intended as punishment for the assassination, by Czech resistance, of SS Obergruppenführer Reinhard Heydrich, Director of the Reich Main Security Office, and Deputy (Acting) Reich Protector of Bohemia and Moravia in 1941–1942 – a man known for his extreme cruelty.

The main body of the text deals with the establishment, development and current functioning of the Lidice Memorial, and links historical events with the description and analysis of sculptural works commemorating the destroyed village and its inhabitants. The text also presents three international projects linked with both the history and the present day of Lidice: The Rose Garden, Lidice Gallery, and ICEFA – The International Children’s Exhibition of Fine Arts Lidice, an institution that organizes yearly exhibitions of art works dedicated to the murdered children of Lidice, and also to all child victims of war.

This article is a self-contained part of an extensive research project examining the locations and functioning of works of commemorative public art dedicated to the civilian victims of Nazism, and placed in open spaces of Europe in the years 1945–2015.

Keywords: Lidice, pacification, Civilian victims of war, commemorative art, Lidice Memorial, monuments

Pacifikuoti Europos kaimai – Lidice

Santrauka

Straipsnyje trumpai aprašoma 1943 m. birželio 9 d. vokiečių įvykdyta čekų kaimo Lidice gyventojų eksterminacija. Tai buvo atsakymas į čekų 1942 m. gegužės 27 d. įvykdytą pogrindžio akciją, kurios metu nuo žaizdų mirė savo žiaurumu išgarsėjęs Vy-

riausiosios Reicho saugumo valdybos vadas SS obergruppenfiureris Reinhardas Heydrichas, kuris 1941–1942 m. m. buvo Čekijos ir Moravijos protektoriumi.

Pagrindinė teksto dalis skirta Lidice Atminties Vietai. Šioje dalyje aprašomi Lidice Atminties Vietos steigimas, raida ir dabartinis funkcionavimas; istoriniai įvykiai išdėstomi su skulptūrinio komplekso, jamžinančio kaimo ir jo gyventojų likimą, aprašymu ir analize. Pristatomi su Lidice istorija ir dabartimi susiję trys tarptautiniai projektai: Rožių daržas, Meno galerija Lidice ir ICEFA Lidice – įstaiga, kuri organizuoja vaikų iš viso pasaulio meno darbų parodas, skirtas nužudytiems Lidice vaikams, o taip pat visiems vaikams – karo aukoms.

Straipsnis yra didelio tyrimo projekto, kurio tikslas parodyti 1945–2015 m. Europos atvirose erdvėse įsteigtų civilinės nacistinio aukos jamžinančių meno kūrinių kompleksų dislokaciją ir funkcionavimą, atskira dalis.

Raktažodžiai: Lidice, pacifikacija, karo civilinės aukos, jamžinimo menas, Atminties Vieta Lidice, paminklai

Pacyfikowane wsie Europy – Lidice

Streszczenie

Artykuł przedstawia pokrótce przebieg niemieckiej akcji eksterminacyjnej przeprowadzonej w dniu 9 czerwca 1943 roku w czeskiej wsi Lidice. Pacyfikacja wsi była odwetem za dokonany przez czeski ruch oporu w dniu 27 maja 1942 r. zamach, w wyniku którego zmarł na skutek odniesionych ran SS Obergruppenführer Reinhard Heydrich, znany z okrucieństwa szef Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy, sprawujący w latach 1941–1942 funkcję protektora Czech i Moraw.

Część główna tekstu zawiera relację z ustanowienia, rozwoju i dzisiejszego funkcjonowania Miejsca Pamięci Lidice oraz wiąże wydarzenia historyczne z opisem i analizą rzeźb pomnikowych, upamiętniających losy wsi i jej mieszkańców. Zaprezentowane zostały również trzy międzynarodowe projekty związane nierozłącznie zarówno z historią, jak i dniem dzisiejszym Lidic: Ogród Róż, Galeria Sztuki Lidice oraz ICEFA Lidice – instytucja organizująca doroczne wystawy sztuk pięknych dzieci z całego świata, których prace dedykowane są zgłodzonym dzieciom Lidice, a także wszystkim dzieciom ofiarom wojen.

Artykuł stanowi wyodrębnioną częścią rozległego projektu badawczego, dotyczącego usytuowania i funkcjonowania dzieł kommemoratywnej sztuki publicznej w otwartych przestrzeniach Europy, jakie powstały w latach 1945–2015 i poświęcone są cywilnym ofiary nazizmu.

Słowa kluczowe: Lidice, pacyfikacja, ofiary cywilne wojny, sztuka upamiętniająca, Miejsce Pamięci Lidice, pomniki